

Kudrna, Jaroslav

K vývojovým tendencím pozitivistické historiografie

In: Kudrna, Jaroslav. *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, 1983, pp. 11-28

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121949>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I. K VÝVOJOVÝM TENDENCÍM POZITIVISTICKÉ HISTORIOGRAFIE

Přes veškerou nejednotnost v názorech, do kdy klást počátky pozitivistického dějepisectví, převládá mínění, že počátky pozitivismu je nutno spojit se zakladatelem pozitivismu A. Comtem.¹ Odpůrci tohoto názoru ovšem tvrdí, že zásady pozitivismu jsou staršího data. Konečně i v dějinách filozofie se kořeny pozitivismu hledají u D. Huma. K. Lamprecht se při svém pokusu o sociologizaci dějepisectví dokonce dovolával Herdera. Jinak je dosti běžné přesvědčení, že Comte mnohé přejal již ze Saint-Simona. Nepochybné je, že mnohé rysy pozitivismu byly již dány v restaurační ideologii po roce 1815. Comte v mnohém sympatizoval s ideami de Maistra a Bonalda, jisté rysy pozitivismu lze nalézt i v německé historické škole právní. Tím ovšem nemůže být zatemněna jistá novost pozitivistického přístupu. Předně se Comte a jeho bezprostřední přívrženci ocitli v rozporu s vlastní tzv. historiografií období restaurace,² dodejme ovšem především s onou její odnoží, která vyjadřovala protirestaurační a v mnohém buržoazně demokratické stanovisko, tedy s historiografií, která, jak ukázal Marx, dospěla k třídnímu pojetí společenskohistorického procesu. Prakticky se v ní francouzské a anglické dějiny prezentovaly z hlediska boje měšťanstva a později i buržoazie proti feudálům. V tom je například dlužno hledat základ Thierryho koncepce boje románské „rasy“ (tj. v jeho pojetí měšťanstva a buržoazie) proti germánské „rase“ (tj. proti feudálům).

Tato historiografie (především Guizot) pracovala s kvalitativními změnami ve vývoji jednotlivých epoch společenského vývoje a v metodických postupech — zvláště u Guizota a Micheleta — přesáhla rámec pouhé popisnosti a faktografie. Guizot sice nepopíral úlohu fakt v historii — fakta tvoří podle něho kostru — ale na druhé straně se podle něho ukáže, že fakta sama o sobě nejsou něčím mrtvým, fakta naopak na sebe

---

¹ Srv. I. C. Kon, *Pozitivism v sociologii*. Moskva 1964; H. Gouhier, *La jeunesse d'Auguste Comte et la formation du positivisme*, Paris 1935.

² M. A. Alpatov, *Politické ideje francouzské historiografie XIX. věku*, Moskva 1949, s. 54–130.

působí a jsou spjata zákonitostmi. Historik se tedy nemůže spokojit jen s vypsáním fakt, musí naopak zkoumat jejich souvislosti a nakonec myšlenkově reprodukovat i celé epochy. Je tedy zřejmé, že přes jisté novum, tj. především typizaci v detailech a postižení dobového koloritu, uchovalo si toto dějepisectví, zvláště pokud jde o třídnost — jde o třídnost buržoazní zaměřenou proti třídnosti feudální — mnohé prvky z osvícenského názoru. Ovšem dodejme, že jen do té doby, dokud buržoazie nedospěla k moci. Potom tito historikové myšlenku revoluční změny epoch opouštějí.

Na rozdíl od této historiografie, která se skutečně stavěla za zájmy buržoazní, konstituoval se v době skoro současné v Německu mnohem konzervativnější směr v historiografii, který v podstatě chtěl čelit nástupu buržoazie buď reformami (to byl případ německé historické školy právní, která se ve své většině stavěla za reformy Stein-Hardenbergovy) anebo přímou negací buržoazních revolucí (to byl klasický příklad historiografie, jejíž základy položil Leopold von Ranke.³ Nebylo jistě náhodné, že ráz německé buržoazní historiografie určil historik, který stanul plně na pozicích junkerstva a velmi otálel i se samotnými ústupky buržoazie. Zavrhuje nejen buržoazní revoluce, nýbrž i národní hnutí buržoazie za jednotu Německa. V podstatě usiloval o udržení statu quo, který se vytvořil ve Vídeňském kongresu, tedy o teritoriální roztržičnost Německa, a jen velmi pomalu byl ochoten vyrovnat se i s Bismarckem.

Tímto třídním postojem byly podmíněny také základní principy Rankovy školy, které z hlediska našich potřeb můžeme shrnout asi takto: za přední úkol historika považuje toto dějepisectví vylíčení politických akcí, především zahraničně politických akcí jednotlivých států. Proto rankovské dějepisectví v podstatě vylučovalo „vnitřní dějiny“ společnosti, zavrhovalo dějiny hospodářské a kulturní, a pokud jim později bylo nuceno činit ústupky, pak jen jako druhořadým, skoro bychom mohli říci pomocným disciplinám. Vypracovalo metodologické zásady, které se často tradují jako zásady pozitivistické. Předně Ranke vystoupil s devízou, že historik má vypsát události tak, jak se skutečně sběhly a přitom nemá právo tyto události hodnotit. Příznačný je podtext tohoto Rankova stanoviska. Historik nemůže podle něho hodnotit proto, že v dějinách neexistuje prorok. Podle okřídleného Rankova výroku má se každá historická epocha stejně k bohu. Historik, který používá typizačního prostředku v tzv. idejích, může popsat, co se stalo, vylíčit, jak se události sběhly, nemůže však tyto události příčinně vysvětlit. Proto se rankovské děje-

---

³ Marxistické zhodnocení podává G. Schilfert, Leopold von Ranke. V: „Die deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts zur Reichseinigung von oben I, Berlin 1963, s. 243–270. Z buržoazní literatury přináší některé nové aspekty Fr. Laue, „Leopold von Ranke the formative years“. London 1950; R. Vierhaus, „Ranke und die soziale Welt“. München 1959; E. Simon, Ranke und Hegel. München 1928; H. Butterfield, Man on his past. The Study of the History and of historical Scholarship. Cambridge 1969, s. 100–141.

pisectví staví proti jakémukoli pokusu použít historické zákonitosti. Odtud důraz na kategorii porozumění, postižení smyslu, která má u Ranka teologické pozadí. Rankovské dějepísctví bylo zaměřeno i protifilozoficky a Ranke se velmi ostře stavěl např. proti Hegelově dialektice. Restauračním cílům státu vyhovovalo rankovské dějepísctví především i proto, že zdůrazňovalo kontinuitu státních forem.

Oproti tomuto dějepísctví s kultem fakticity, popřením zákonitosti a kauzálního vysvětlení, se zabsolutněním politických dějin vykazuje Comtovo stanovisko nové rysy. Předně již tím, že Comtovi při pojetí společnosti táne před očima ideál přírodní vědy. Mimoto je Comte orientován na ideu přírodně technického pokroku; ten mu splývá s prosazením vlastního pozitivního ducha.⁴ V tom je dlužno hledat i smysl Comtova učení a třech stádiích lidského vývoje; s tím souvisel také důraz na dané. Vše, co přesahuje danost, se považuje za fiktivní, nevědecké, s čímž souvisí i relativismus; lidský duch je neschopen proniknout k podstatě a nalézt absolutní pravdu. To je základní protiklad k osvícenství. Výsledkem je tedy relativismus, který kritérium relativní pravdivosti hledá v intersubjektivitě, tedy v jakémisi intersubjektivním konsensu. Z toho je možno též pochopit, proč Comte klade takový důraz na metodu. Hodnota vědy se měří dokonalostí metodologického přístupu k daným souvislostem. Jedině metoda nám může zajistit přesnost poznávání, ona prý určuje i správnost jednotlivých výroků.

S tímto postupem souvisí také Comtovo pojetí zákonitostí. Příznačně Comte odmítá takové pojetí poznání, jež by vycházelo z pouhých faktů. Fakta podle Comta tvoří pouhou surovinovou základnu vědy, věda sama však spočívá především na racionálním zmocnění se a předvídaní skutečností. Samotné Comtovo pojetí zákonitostí, které s tím souvisí, je ovšem nutno vidět v pravém světle. Předně jsou Comtovy zákony omezeny pouze na povrchovou stránku jevů a jsou relativní vzhledem k naší situaci. Na rozdíl od filozofie Hegelovy, a jí předcházející filozofie osvícenství vyjadřuje tedy Comtův pozitivismus rezignaci na rozum. To je paradox filozofie, jež za jediný druh poznání považuje poznání vědecké. Comtovou filozofií proniká dále statičnost. Svět je podle Comta v podstatě neměnný a je podroben přírodním zákonitostem.

Na rozdíl od statismu restaurační ideologie, který byl potvrzován nábožensky, má se nyní neměnnost a danost společenského řádu zdůvodnit přírodovědními metodami. Tím byl dán základ k tomu, aby se předobraz společenských věd hledal buď ve fyzice anebo v naturalisticky pojaté psychologii. Je nesmírně poučné, že právě v období nadvlády pozitivismu se v nejrůznějších disciplínách projevuje tendence k psychologizaci zá-

---

⁴ A. Comte, *Discours sur l'ensemble du positivisme. Système de politique positive*. sv. 4, Paris 1929; A. Comte, *Sociologie*, Praha 1927, s. 85 an.; P. Arnaud, *Sociologie de Comte*, Paris 1969, s. 175 an.

konitostí společenských věd. J. St. Mil⁵ se pokusil dokonce vytvořit jakousi základní psychologickou disciplínu, tj. etologii, která by platila jako základní disciplína pro všechny společenskovědní disciplíny. Stejný smysl měla mít i Wundtova psychologie národů.

Psychologie byla ovšem jen jednou z disciplín, jíž pozitivismus přičítal univerzální charakter. Obdobnou takovou disciplínou měla být statistika, která příznačně již u Quételeta vycházela z neměnnosti lidské psychiky a mimoto byla vhodným prostředkem pro zjištění povrchových pravidelností jevů, pravidelností, jež se ztotožňovaly se zákonitostmi. Ne náhodně se tato disciplína počala uplatňovat především v hospodářských dějinách. V jistém smyslu se dá říci, že právě hospodářské dějiny jsou produktem pozitivismu.

Je nepochybné, že metodologické postupy, jež razil pozitivismus, byly vhodné především ke kritice tradiční, tj. politickofaktograficky orientované historiografie. Názorně se o tom můžeme přesvědčit u Th. Buckla,⁶ který se k Comtovi vysloveně hlásí. Buckle vytýká současné historiografii nevědecký charakter, a to především proto, že podle něho představuje hromadění faktů a odmítá pomoc jiných vědních disciplín. A právě tyto disciplíny — Buckle má na mysli především politickou ekonomii a statistiku⁷ — mohou zajistit vědecký charakter historie. Přitom ideálem, který tane Bucklovi na mysli, je vědní disciplína, jež zajišťuje statistické pravidelnosti, přičemž se zásady statistiky mohou uplatnit jak ve sféře materiální, tak ve sféře morální. Příznačně již Buckle a po něm Durkheim a Masaryk hledají tyto pravidelnosti ve sféře morální (např. v počtu sebevražd).

Co rozumí Buckle zákonitostmi, to jsou v podstatě epochové pravidelnosti — jde o pravidelnosti statické, které vlastně nepřipouštějí ani vývoj. Na rozdíl od Comta, který považoval za vzor zákonitosti fyziky, hledá Buckle spíše zákony, které bychom v širším slova smyslu označili jako zákonitosti fyzicko-psychologické.⁸ Prakticky to znamená, že se do historie přenášejí prvky vulgárního materialismu geografického, kterým se má potvrdit neměnnost společenských poměrů. Buckle přitom vychází z představy, že příroda (klíma, potrava, půda) podmiňuje výrobu a výrobní poměry. Přitom považuje za neměnný fakt, za nutnou zákonitou danost, že jedna „složka“ musí ve společnosti vyrábět a druhá může jenom konzumovat. Na jiném místě Buckle tvrdí, že množství potravy určuje počet lidí a že na počtu lidí závisí výše mezd.

U Buckla však nacházíme ještě jiné ideologické prvky, které zdůvod-

---

⁵ F. L. von Holthoon, *The road to Utopia. A study of John Stuart Mill's social thought.* Groningen 1972, s. 28–67.

⁶ Th. Buckle, *History of Civilisation in England I–III.* London 1878.

⁷ Srv.: Th. Buckle, *General introduction. V: History of Civilisation in England I,* s. 1–35.

⁸ Tamtéž, s. 39–151, 160–226.

ňuje přírodovědnými mechanismy a zákonitostmi. Tak — vycházejí z představy o postupném zatlačení faktorů fyzikálních faktory psychologickými — zdůrazňuje Buckle převahu Evropy nad ostatním světem.⁹ Jedině v Evropě se podle Buckla podařilo získat převahu nad fyzikálním světem. V této oblasti zákonitosti psychické nahradily zákonitosti anorganické a organické přírody. Z této devizy, již se vlastně zdůvodňuje politika kolonialismu, Buckle vyvozuje, že se evropská historie takto redukuje na historii „lidské mysli“. Tímto postupem zdůvodňuje, proč se psychologie právě v Evropě stává pro historii vlastně vědou základní. Právě na základě ní je možno ukázat, jak se realizoval pokrok v lidských dějinách. Přitom ovšem kritéria pokroku jsou podle Buckla psychologická (vládnoucí mínění, znalost a asociace). Zásadně se mění u Buckla evropocentrismus v jakousi formu anglocentrismu: v Anglii se všechny kladné jevy evropského vývoje soustředily nejvýrazněji. Tam bylo rudimentární válečnictví záhy vystřídáno obchodem, tam bylo dosaženo nejspořádanější formy vlády, jež je jediná s to zaručit elementární svobody. Bucklova koncepce tedy vysloveně vyznívá jako koncepce manchesterského liberalismu. Ve vlastní historické práci však Buckle nevybočuje za několik historických frází (platitýd). Fakticky se jeho historie omezuje na historii mysli a mínění (mind). Tak např. hlavní příčinu Francouzské revoluce spatřuje Buckle v tom, že se Francie kolem roku 1750 seznámila s politickou ekonomikou, která demonstrovala nemravnost dosavadní vládní formy.¹⁰

Na rozdíl od Buckla, který byl stoupencem liberalismu manchesterského ražení, projevuje se ve francouzském dějepisceví pozitivismus v poněkud jiné podobě. Je to možné vysvětlit ze skutečnosti, že pozitivismus se stal jakousi oficiální ideologií v době Napoleona III., stejně jako ideologií, jež mohla být po jeho pádu využita proti Pařížské komuně. Je tedy ve francouzském pozitivismu zprvu mnohem méně prvků liberálních, zato více prvků, jež umožnily relativizaci celé koncepce přízpůsobením ideologii bonapartismu. Tím si můžeme také vysvětlit, proč právě v této době ztrácí dosavadní vliv historiografie typu Thierryho a Guizota a proč se historiografie, vycházející z pojetí svobody, dostává do opozice proti této formě vlády (typický příklad Micheleta).

Představitelé nového proudu historiografie mluví nyní o nutnosti překonat pouze literární formu historie. Jako prostředek ke zvědeckému má sloužit recepce zásad historiografie německé. Jasně se tato tendence projevuje např. u Duruyho, který byl na popud Napoleona III. pověřen reorganizací historických studií ve Francii. Duruy, sám historik římských dějin, se opíral hlavně o Niebuha, ale na rozdíl od něho nesdílel tak pozitivní ocenění republikánského Říma a záměrně zdůrazňoval úlohu ří-

⁹ Tamtéž, s. 333 n.

¹⁰ Tamtéž II, s. 327.

ského císařství, předchází tak v něčem Mommsena.¹¹ Tato tendence se ještě vystupňovala po roce 1871 a charakteristicky se nejmarkantněji projevila v ústředním časopise francouzských historiků *Revue historique*. Ve francouzské historiografii dochází k pronikavé symbióze pozitivistických metod s metodami německé historické školy, jinak řečeno rankovského dějepisectví. Názorný doklad o tom podává právě vstupní stať k *Revue historique* G. Monoda,¹² která skutečně přináší jakýsi panegyrikus na německou historickou školu. Monod kritizuje literární formy staršího francouzského dějepisectví a považuje za deficit tohoto dějepisectví jeho filozofičnost a političnost, i když na druhé straně je nucen alespoň nepřímou přiznat, že tato historiografie dospěla k řadě výsledků, jichž německá historiografie nebyla schopna. Monod hlásá nutnost zvědečtění historické práce. Podle něho se nelze domnívat, jak to činila starší francouzská historiografie, že k historické práci vystačí dobrý smysl a styl.

Ze starších historiků příznačně ovšem Monod nejvíce uznává Tocquevillu. Právě toto vysoké hodnocení Tocquevilla jasně ukazuje spojitost tohoto druhu pozitivismu s protirevoluční ideologií.

Ještě markantněji vystupuje protirevoluční ideologie do popředí v díle Fustela de Coulanges,¹³ který svou historickou práci započal v období třetího císařství, avšak závěry z ní mohl plně uplatnit až po Pařížské komuně, Fustelova koncepce středověkých dějin byla zaměřena proti úloze třídních bojů starších francouzských historiků. Středověk se Fustelovi jeví jako období míru mezi třídami, jako epocha kontinuitních proměn, jako idyla, v níž vlastně není rozdíl mezi sedlákem a šlechticem. Nikoli revoluční převrat, nýbrž kontinuita je základním jevem v historii. Obdobně jako Fustel de Coulanges hlásá i Monod zásadu, že historik nemá vlastně hodnotit. Přísluší-li podle Monoda historii nějaká úloha, pak je to úloha smíření. Filozofickému pozitivismu se Monod přibližuje tam, kde proklamuje zásadu, že historik určuje příčiny, definuje jejich charakter a zkoumá důsledky příčin v celém historickém vývoji.

Ještě markantnější než u Monoda a u Fustela de Coulanges vystupuje kontrarevoluční úloha pozitivismu do popředí u H. Taina, a to zvláště ve spise „O původu současné Francie“,¹⁴ který Taine počal opět příznačně psát po Pařížské komuně. Taine, který má velmi blízko ke Comtovi, zastává skutečně širší pojetí pozitivismu. Ve svých dějinách anglické lite-

¹¹ V. Duruy, *Le régime municipal dans l'empire romain dans deux premières siècles de notre ère*. V. *Revue historique* I, s. 39 n.

¹² G. Monod, *Du progrès des études historiques en France depuis XVe siècle*. V: *Revue historique* I, s. 15–38.

¹³ M. A. Alpatov, op. cit., s. 180–290; E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München-Berlin 1936, s. 560 n.

¹⁴ Tento protirevoluční charakter Tainova pozitivismu vystihuje George Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris 1971, s. 233–239.

ratury operuje několika faktory jako rasa, prostředí či situace. S anglickou variantou pozitivismu sdílí pak silnou tendenci k psychologizaci. Ovšem mnohem výrazněji používá psychologických postupů k znehodnocení revolučních akcí a revoluční ideologie. Historie se mu rozpadá v jakousi charakterologii, popis špatných pudů člověka. U Taina se lze velmi dobře poučit o skutečném charakteru pozitivismu, o pravém dosahu pozitivistického objektivismu. Na revoluci hledí jako na kus cukru nebo vitriolu.

II.

V období, kdy se pozitivismus ve Francii a Anglii stával vládnoucí ideologií v historiografii, nabyla v Německu převahy historiografie, která se postavila za sjednocení Německa shora. Odtud též pramenil načas odklon od rankovské historiografie, od rankovského objektivismu (případ Droysenův v menší míře i Sybelův).¹⁵ Po sjednocení dochází znovu k oživení rankovské metodologie a prakticky tzv. novorankovské dějepisectví získalo v Německu naprosto výsadní postavení. Na rozdíl od Ranka vykazuje novorankovské dějepisectví¹⁶ mnohem více prvků metodologické sebereflexe. Byl to nepochybně důsledek toho, že novorankovští historici musili reagovat na jiné proudy historiografie, především na historiografii pozitivistickou. To znamenalo, že se značně zempiričtělo Rankovo učení o ideách. V ideách se nyní spatřoval spíše pomocný typizační prostředek. V nové podobě vystupovala do popředí také politická funkce tohoto dějepisectví. Zásadou, že politika zahraniční má převahu nad politikou vnitřní, měly být zdůvodněny aspirace německého imperialismu. Že za této situace musily ztroskotat pokusy prosadit zásady pozitivismu v historiografii, o tom názorný doklad podává dílo K. Lamprechta. Lamprecht původně vyšel ze zásad německé historické školy. Jeho ekonomické práce, psané z pozic tradiční metodologie (zvláště *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*), mají materiálově význam dodnes. K tomu navíc byl Lamprecht vysloveným ideologem německého imperialismu. V pozdějším spise o nejnovějších dějinách Německa viděl štěstí Německa v tom, že expanzi hospodářskou může dovršit expanzí politickou.¹⁷ Na rozdíl od rankovských historiků kladl však Lamprecht již v první fázi mnohem větší důraz na dějiny hospodářské. Svědčí o zasle-

¹⁵ H. Schleier, Sybel und Treitschke. Antidemokratismus und Militarismus im historisch-politischen Denken großbourgeoischer Geschichtsideologen. Berlin 1965.

¹⁶ H. Schleier, Zur Auswirkung der Reichsgründung auf historisch-politische und methodologische Konzeption der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung. V: Die preussische militaristische Reichsgründung, sv. II, Berlin 1971, s. 517 n.

¹⁷ K. Hofmeister, Karl Lamprecht. Seine Geschichte als Ideologie und seine Stellung zum Imperialismus. Göttingen 1956.

penosti jeho odpůrců z řad novorankovských historiků, že ho obviňovali z marxismu. Lamprecht fakticky pouze aplikoval některé zásady německé historické školy ekonomické a zásady vulgární ekonomie. Odtud převzal i řadu naprosto banálních soudů. V Německých dějinách např. tvrdí, že se sjednocení Německa uskutečnilo v důsledku individualistické ekonomiky, nebo že oživení básnické činnosti ve třináctém století lze přičíst peněžnímu hospodářství.

V devadesátých letech se Lamprecht přihlásil k pozitivismu. Při pokusu novým způsobem fundovat dějiny se ovšem příznačně neodvolává ani tak na Comta jako spíše Herdera, kterého ovšem svým způsobem upravuje. Lamprecht usiluje především o širší koncepci dějin. Dějiny se mu jeví jako věda o podstatě a vývoji člověka a jedině v této širší podobě mohou plnit pragmatickou úlohu, mohou posloužit k orientaci v současnosti.¹⁸ Také u Lamprechta narážíme dále na kombinaci geografického materialismu s psychologismem. Dějiny nám mají podat obraz jak o fyzickém, tak i psychickém vývoji člověka a lidstva. Velmi významnou úlohu u něho hraje psychologie, již ovšem přejal víceméně v podobě přírodovědně orientované Wundtovy psychologie národů; psychologie, která vyhovovala potřebám volutaristické expanze imperialistického Německa. Fakticky, historik, který začal jako ekonomický historik, hledal nyní základ dějin v psychologických dominantách. Každá historická epocha se nám podle Lamprechta jeví jako celek, v němž jednotlivé součásti jsou vzájemně přiřazeny a seskupeny podle základní psychické dominanty. Součet všech sociálně psychických faktorů tvoří potom v každé dějinné epoše jednotu, podmíněnou celkovou psychickou dispozicí. Lamprecht přechází na hmatatelně idealistické pozice (např. i hospodářství vysvětluje převážně jen na základě vůle).

Vcelku je možno říci, že reaktivizace pozitivistických a pod aspektem pozitivisticky uzpůsobených herderovských prvků měla u Lamprechta sloužit k novému pojetí „světových dějin“ a k integrálnímu pojetí dějin. Dějiny měly nyní obsáhnout všechny stránky společenského života: sociální základnu, kulturu i politiku. Jde vcelku o pojetí dějin, jež se shodovalo s cíli německé buržoazie, která se již necitila tak spjata s junkerstvem a prosazovala relativně samostatné cíle. Je to pojetí, které přes veškerý nacionalismus zdaleka tolik nezdůrazňovalo národní exkluzivitu Německa. Lamprecht připouštěl jistou rovnocennost i ostatních „vedoucích západoevropských národů“. Byl dokonce ochoten uznat, že současné Německo by mělo přejmout řadu institucí od Anglie a Ameriky. V tomto

---

¹⁸ E. Engelberg, Zum Methodenstreit um Karl Lamprecht. V: Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung von der Reichsgründung von oben bis zur Befreiung Deutschlands vom Faschismus, Berlin 1965, s. 136–152; J. Spiess, Die Geschichtsphilosophie K. Lamprechts, Erlangen 1921; K. Lamprecht, Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft, Berlin 1896.

směru vynikne i Lamprechtova charakteristika zákonitostí historického procesu, která měla dotvrdit, že se Německo zcela zákonitě dostane na úroveň nejvyspělejších kapitalistických států.

Jakkoli se Lamprecht stavěl za cíle německého imperialismu (plně podpořil agresivní politiku německého imperialismu v první světové válce), vyvolala jeho historická koncepce zásadní odpor mezi novorankovskými historiky, kteří polemikami proti Lamprechtovi zaplňovali celá čísla ústředního německého historického časopisu (*Historische Zeitschrift*): Přitom polemika proti Lamprechtovi vykazuje jisté paralely s polemikou, kterou o dvacet let dříve vedl Droysen proti Th. Bucklovi. Droysenova polemika však — je to pochopitelné z hlediska hlubší Droysenovy filozofické erudice — měla širší dosah a novorankovští historici využívají především jeho „Historik“¹⁹ nejen proti pozitivismu, nýbrž později i proti marxismu.

Droysen vystupoval proti devize pozitivistického scientismu o jednotě vědy i proti snaze vytvořit nějakou univerzálně platnou metodologií. Z tohoto hlediska představuje prý historie zvláštní svět, který je možno kvalifikovat jako svět mravní. V historii máme co dělat především s etickými kategoriemi. Historie vytváří samostatnou disciplínu, k níž mohou mít jiné disciplíny vztah pouze pomocný (platí to především o statistice). Zároveň se Droysen stavěl i proti zákonitostem společenského procesu. O třicet let později W. Dilthey,²⁰ který z podobných pozic kritizoval pozitivismus, tvrdí, že učení o trojfázovitosti společenského vývoje, s nímž operuje Comte, není např. s to vysvětlit dokonalost řecké kultury. Dilthey však je nucen učinit větší ústupky pozitivismu. Ovšem na druhé straně aktivizuje proti pozitivismu zásady staršího německého dějepisceví a německé konzervativní romantiky. Na základě tohoto postupu Dilthey některé zásady pozitivistického postupu přejímá, ale silně je modifikuje. Tak např. v určitém období považuje psychologii za základní disciplínu společenských věd, ovšem psychologii k tomu uzpůsobenou, tj. psychologii duchovněnou (na rozdíl od psychologie pojaté přírodovědně, v níž hledal základ pro „zákonitost“ společenského procesu klasický pozitivismus). Na rozdíl od pozitivismu nechce však Dilthey uvažovat o celkovém vývoji lidstva, odmítá zákonitost historického pokroku a zdůvodňuje tak indeterminismus v dějinách.

Na Diltheyovi by se dalo ukázat, jak pod vlivem pozitivismu dospěl k typologii (typ u něho zastupuje zákonitost) a k strukturálnímu pojetí dějin. Na rozdíl od Diltheye postrádali novorankovští historici hlubší filozofickou erudici a ani teoreticky nejfundovanější historik Friedrich

¹⁹ G. Droysen, *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. München-Berlin 1937, s. 380–415.

²⁰ J. F. Suter, *Philosophie et l'histoire chez W. Dilthey*. Basilej 1960, s. 45 n.

Meinecke se nedostal dále než ke stanoviskům mladého Diltheye.²¹ Přesto se u nich dá zaregistrovat dvojitá reakce na pozitivismus. Předně úplné odmítnutí pozitivismu — to je případ bojových novorankovských historiků typu G. von Belowa — na druhé straně však i převzetí a modifikaci určitých prvků pozitivismu, tj. značné koncese pozitivismu, jak je tomu u O. Hintzeho, který byl navíc ochoten přijmout i některé prvky z Troelsche a M. Webera.

Druhým význačným rysem tohoto dějepisectví bylo, že dávalo starším kategoriím rankovského dějepisectví nový smysl. Tak např. Hintze nebo Meinecke zdůvodňují fakt,²² historik se má zabývat individuálními jevy, tím, že veškerý pokrok v dějinách je nutno pochopit na základě střetu „individuálního“ a „obecného“. Pro dobu současnou spojují princip individuálního přímo s činností průmyslových podnikatelů. Zároveň však Hintze jedním dechem tvrdí, že princip historické individuality je totožný s pruským principem.²³

O třídním pozadí takto interpretované ústřední kategorie německého historismu nemůže být tedy naprosto pochyb. Navíc se jak Hintze tak i Meinecke snažili ukázat, že se tzv. vůdčí element ve společnosti řídí principem individuality a „hodnotami“, kdežto masy jsou ovládány pouze biologickým potřebami a mechanickými zákonitostmi. Příznačné tedy je, že je zde zřejmá snaha znehodnotit některé pozitivistické kategorie tím, že se identifikují s tzv. demokratickou masovostí. Tak např. Hintze i Meinecke chtějí interpretovat demokratické hnutí kategoriemi mechanickým a na tomto poli připouštějí kauzalitu, kdežto stát vilémovského Německa kvalifikovali jako organismus a obdařili jej hodnotovými kvalitami.²⁴ Fakticky jde především o to znehodnotit tímto způsobem revoluci. Fr. Meineckovi se jeví revoluce jako produkt pudů. Plně tedy zapadá do sféry mechanických kategorií kauzality.²⁵ Vcelku tedy můžeme říci, že novorankovská historiografie byla nucena učinit pozitivismu některé ústupky. Ovšem v zásadě svůj metodologický aparát udržela. Čistými kategoriemi pozitivismu byla nanejvýš ochotna vysvětlovat masové hnutí, na něž hleděla s vyhraněným třídním despektem.

V této souvislosti se nám v pravém světle objeví i tzv. Gollova škola, která se pokusila o revizi zásad starší Palackého koncepce; koncepce, která v mnohém připomíná historiografii typu Thierryho či Guizota, kon-

²¹ Srv. souhrnně F. Meinecke, *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte*. Kassel-Stuttgart 1959.

²² G. Lozek, Friedrich Meinecke. V: *Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung von der Reichseinigung von oben bis zur Befreiung Deutschlands vom Faschismus II*. Berlin 1965, s. 303–325.

²³ O. Hintze, *Soziologische und geschichtliche Staatsauffassung*. V: *Zeitschrift für gesamte Staatswissenschaft* 86, s. 49 n.

²⁴ F. Meinecke, *Kausalitäten und Werte in der Geschichte*. V: *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte*. Kassel-Stuttgart 1959, s. 61–89.

²⁵ Tamtéž.

cepce, která vzešla z podnětů buržoazně demokratického vývoje a jež se formovala příznačně kolem roku 1848. Je nepochybné, že revize byla v něčem usnadněna tím, že Palacký se pro starší dějiny opíral o pochybné prameny (tj. Rukopisy), vyvozuje z nich demokratický charakter starších českých a slovenských dějin. Slo fakticky o ideologickou komponentu, která připomíná Thierryho učení o tzv. demokratičnosti románské „rasy“.

Revize Gollovy školy přichází v okamžiku, kdy do českých zemí začíná pronikat — prostřednictvím filozofů a sociologů — comtovská a bucklovská sociologická koncepce a kdy je dokonce učiněn pokus prokázat těmito metodami kontinuitu české společnosti. (Otázka jistě značně aktuální, uvážíme-li, že chyběla kontinuita státní.) Konečně dalším pramenem revize Gollovy školy byly koncepce některých historiků, kteří přišli po Palackém a Palackého koncepci revidovali z pociz celorakouských.

V této souvislosti je nutno vidět i pravý význam tolik buržoazní historiografii vychvalované Gollovy stati „Dějiny a dějepisectví“.²⁶ Pravý smysl této stati se nám objeví, věnujeme-li pozornost ideologickému dosahu celé koncepce. Předně Goll uvádí svou koncepci výslovně v souvislost s epochou imperialismu, v níž se v budoucnosti rýsuje možnost jednotných světových dějin, klade však základní důraz na dějiny politické a staví se proti pokusům nahradit dějiny politické dějinami kulturními. (Jde o tendence, které se prosazovaly i v současném pozitivismu.) I zde je pro Golla typické, že možnost kulturního dějepisu nevyklučuje absolutně, posunuje však jeho možnosti do budoucnosti. Totéž platí podle Golla i o sociologii a filozofii dějin. Rozdíl mezi filozofií dějin a historiografií je podle Golla v tom, že filozofie dějin je zaměřena do budoucnosti, kdežto historie vychází z minulosti. Ve vztahu k těmto disciplínám je ovšem pro Golla příznačné, že se k jejím možnostem nestaví tak negativně, jak činil představitelé novorankovské německé historiografie. Goll vysloveně — podobně jako Monod — přejímá i více prvků pozitivismu, než to činila většina novorankovských historiků. Pozitivismus u Golla však ztrácí skoro vše ze své sociologicko-filozofické koncepce a prvky pozitivismu lze hledat nanejvýš v některých aspektech Gollovy metody. Tak např. za úkol historické koncepce považuje Goll „verifikovat fakta“ a nalézt mezi nim kauzální souvislosti. Tím si můžeme také vysvětlit, proč bezprostřední Gollův žák Josef Pekař mnohem příznivěji ocenil K. Lamprechta a zhodnotil spor o jeho metodu, než činila řada novorankovských historiků.²⁷ (Nejvíce se Pekař v hodnocení K. Lamprechta přibližuje k O. Hintzemu.)

²⁶ J. Goll, Dějiny a dějepisectví. V: Jaroslava Golla Vybrané spisy drobné. Praha 1928, s. 1–27. Stať byla původně otištěna v Atheneu 1888/9.

²⁷ J. Pekař, Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví. V: Český časopis historický III, s. 146 n.

Také pro další období by se dalo říci, že Gollova škola absorbovala prvky pozitivismu, ale uvedla je do jiných souvislostí. Tak např. J. Šusta sledoval sociologicky pozitivistické směry ve francouzské historiografii. V ČCH bychom našli pozitivní ocenění školy Annales. Vcelku však vývoj Gollovy školy nešel ve směru přiblížení se k sociologickému pozitivismu, nýbrž spíše k iracionalistickým koncepcím německého historismu, o čemž nejmarkantněji svědčí příklad J. Pekaře.²⁸

Tím si lze také vysvětlit, proč Gollova škola byla ve svém celku skutečně „imunní“ vůči marxismu. Jedině Mendl tvořil v tomto směru jistou výjimku.

III.

V dalším se pokusíme ukázat, jakých změn doznala pozitivistická koncepce ve 20. století. Obecně se dá říci, že v prvních desetiletích dvacátého století se pozitivismus silněji uplatňoval především ve francouzské historiografii, a to mezi historiky soustředěnými kolem časopisu *Revue de synthése historique*. Ve srovnání se starším pozitivismem objevují se však v něm některé nové momenty. Mimo jiné je v něm i praktický pokus soustředit kolem časopisu vědce z jiných oborů. Píše do něj stejně Langevin jako Einstein. *Revue de synthése historique* se programaticky zaměřila proti tradiční historiografii, která jí splývala s historiografií faktografickou, neboť podle okřídleného výroku H. Berra²⁹ má sbírka faktů stejnou hodnotu jako sbírka poštovních známek. Berr dále vystupuje jasně s požadavkem „teoretického“ zvládnutí látky, přičemž jako vzor pro vědeckou metodu přijímá durckheimovskou sociologii, z níž vyvozuje nutnost široké klasifikace jevů a proniknutí až k vlastní historické nutnosti. Se starším pozitivismem sdílí Berr přesvědčení o zákonitostech v historii, které podobně jako starší pozitivismus omezuje na koexistenci jevů. Základní pojetí historie má tedy přesáhnout tradiční koncept historie. Již v *Revue de synthése historique* se objevuje myšlenka, že historii je nutno podložit antropologií. Je možno říci, že v této škole byly vypracovány zásady, jež ve třicátých letech potom přejala škola Annales.

Pozitivismu v historiografii se dostává po první světové válce filozofického zdůvodnění u novopozitivistů tzv. Vídeňského kroužku.³⁰ Filozo-

²⁸ Srv. např. J. Pekař, O periodizaci českých dějin. V: *Český časopis historický* 1932, s. 3 n.

²⁹ H. Berr, *En marge de l'histoire universelle*. Paris 1934; *týž, La synthése en histoire. Son rapport avec la synthése générale*. Paris 1953. — Srv.: I. C. Kon, *Filosofskij idealizm i krizis buržoaznoj istoričeskoj mysli*. Moskva 1959, s. 293 n.

³⁰ Souhrnně o logickém pozitivismu: I. I. Narskij, *Sovremennyj pozitivizm*. Moskva 1961; V. Ruml, *Základní otázky filozofie logického pozitivismu*. Praha 1962. I. C. Kon, *Filosofskij idealizm i krizis buržoaznoj istoričeskoj mysli*. Moskva 1959, s. 177 až 194; J. Topolski, *Metodologija historii*. Warszawa 1973, s. 152–171.

fické základy tohoto směru je možno hledat již v tzv. empiriokriticismu A. Macha. S ním novopozitivisté sdíleli především tzv. scientismus. Za správné se považovalo jen poznání, jež vycházelo z věd, a to skoro výhradně z věd přírodních; dále přesvědčení o hodnotě bezprostředně daného faktu, přičemž se ve faktu měla odrážet jak stránka psychická, tak i fyzická. Je známo, že v tomto smyslu identifikoval Mach tzv. „prvky“ a „počítky“. Od Machova empiriokriticismu, který měl jistý ohlas v před-revoluční marxistické historiografii v Rusku a byl podroben zásadní kritice Leninem v „Materialismu a empiriokriticismu“, se však logický pozitivismus liší především důrazem na metodologickou stránku poznání, dávaje za vzor metodologii přírodních věd. Historii tedy od počátku hrozí nebezpečí, že bude identifikována s některou přírodní vědou, neboť v logickém pozitivismu se jasně projevují tendence redukovat všechny pojmy na pojmy časově fyzikální.³¹ S tím souvisela též snaha vytvořit jakýsi společný jazyk všech vědních oborů. Proto mohl být vysloven i názor, že hlavním úkolem společenských věd je aplikace přírodovědních metod a poznatků. Jako základní vědní metody se udávají pozorování, popis a statistika.³² Někteří neopozitivisté v této souvislosti mluví o společenském experimentu. Příznačně ovšem např. Popper zdůrazňuje, že experiment je nutno držet v určitých mezích, aby nepůsobil revolučně.³³

Souhrnně se ovšem dá říci, že mezi autory je v jednotlivých otázkách značná nejednotnost a jejich názory jsou převážně eklektické. Vedle autorů, kteří zastávají otevřený „fyzikalismus“ a potřebu redukce vědních metod na metody přírodovědné, jiní platnost takovýchto obecných zásad značně oslabují. U nich se úloha pozitivismu omezuje na vyjasňování pojmů a v důrazu na empirii. Někteří z autorů, kteří se politicky hlásili k sociální demokracii, formulovali z tohoto hlediska i svůj poměr k marxismu. Netají se tím, že by byli „ochotni uznat“ tzv. vědeckost marxismu, kdyby byl zbaven ideologického a třídního pozadí. Interpretují tedy marxismus jako empirismus. Jinak vznášejí proti marxismu standardní námitky. Zcela eklekticky např. tvrdí, že na místo jednostranného působení ekonomie na ideologii je nutno vyjít z působení vzájemného, hlásají pluralismus příčin apod.³⁴

Pokud jde o historii, vystupovali novopozitivisté především zpočátku se zásadou, že historii je nutno chápat po vzoru přírodních věd. Tak např.

---

³¹ M. Schlick, *Allgemeine Erkenntnislehre*. Berlin 1925, s. 6; K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*. V: *Economica* 1944, s. 86 n.; E. Zilsel, *The Development of Rationalism and Empirism*. Chicago 1947, s. 88 n.

³² H. Feigl, *Logical Empirism*. V: *Twentieth Century Philosophy*. New York 1947, s. 339 n.

³³ K. R. Popper, *The open Society and its Enemies*. Princeton 1950, s. 159.

³⁴ E. Walthert, *Der Kapitalismus. Einführung in die marxistische Wirtschaftstheorie*. Zürich 1930, s. 6 n.; týž, *Psychologische Grundlagen der geschichtlichen und sozialen Entwicklung*. Zürich 1947; Ph. Frank, *Das Kausalgesetz und seine Grenzen*, Wien 1932.

Schlick tvrdí výslovně, že obecné poznání obsažené v historii má stejnou podstatu s obecným, s nímž se setkáváme i v jiných případech.³⁵ Jiní přiznávají např. úlohu uměleckého prvku v dějinách a staví dějiny do oblasti mezi vědou a uměním. Další však umělecký prvek ve vědě, tj. v historii, odmítají. Empirické hledisko vede přímo i k vyloučení filozofickohistorické komponenty, která má být nahrazena jakousi obecnou společenskovědní teorií.³⁶ U logických pozitivistů se setkáváme s názory vysloveně naturalistickými. Nechyběly u nich dokonce extrémní pokusy redukovat historii na biologii, stejně jako nechyběly názory, hlásající naopak funkci individualizujícího prvku v historii.³⁷ Pro celý směr je příznačná také tendence k prezentismu. Např. podle Gardinera musí jakékoliv studium minulosti vyjít z přítomnosti. Ale jedním dechem dělá Gardiner ústupky individualizující metodě. Individuální se týká ovšem jen některých kvalit. Ludvík XIV. byl individualitou tím, že vládl ve Francii, nikoli však proto, že byl člověk.³⁸ To je ovšem v rozporu s míněním Schlickovým, který výslovně zastával názor, že historie má poznávat jen to, co se opakuje.³⁹ Ovšem podle názoru Poppera⁴⁰ je historie individualizující, opačně, jak to vyjádřil V. Kraft, historická věda musí vedle jedinečného vyjádřit též obecné. Někdy se potřeba generalizace vyvozuje bezprostředně i z podstaty samotného pojmu. Jak říká Oppenheim, musí historik nutně pracovat s pojmy, pojmy pak nutně obsahují v sobě něco statického a typického.⁴¹ Logičtí pozitivisté dovedli jistě analyzovat řadu znaků pojmů. Jejich „teorie“ historického pojmu je ovšem vysloveně empirická a instrumentální. Tak např. nejsou historické epochy podle Mandelbauma jednotnými podstatami, nýbrž zvláštními abstrakcemi historického procesu. Proto logický pozitivismus může maximálně operovat s povrchovými pravidelnostmi, které mohou nebo také nemusí umožnit historické srovnání.

Stejně rozdíly v názorech je možno zaregistrovat i pokud jde o pojetí kauzality. Mezi logickými pozitivisty převládá názor, že historik musí pracovat s kauzalitou, na druhé straně je ovšem nejasné, o jakou kauzality má jít. Gardiner např. mluví o vysloveně individuální kauzalitě, podobně jak to činili také novorankovští historici. Eklekticismus se projevuje zvláště tam, kde se mluví o pluralitě příčin nebo pokud jde o zá-

³⁵ M. Schlick, *Gesammelte Aufsätze*. Wien 1936, s. 224.

³⁶ E. Walther, *Psychologische Grundlagen der geschichtlichen und sozialen Entwicklung*. Zürich 1947, s. 11 n.

³⁷ P. Gardiner, *The Nature of historical Explanation*. London 1952, s. 64.

³⁸ Tamtéž, s. 43.

³⁹ M. Schlick, *Gesammelte Aufsätze*, s. 215.

⁴⁰ K. R. Popper, *op. cit.*, s. 448.

⁴¹ V. Kraft, *Die Grundformen der wissenschaftlichen Methoden*. Wien 1926, s. 161; P. Oppenheim, *Die natürliche Ordnung der Wissenschaften*. Jena 1926.

měnu příčiny a účinku.⁴² Totéž platí též o pojmu zákonitosti. Mezi logickými pozitivisty bylo běžně rozšířeno přesvědčení, že věda je vědou potud, pokud pracuje se zákonitostmi, jediné tak je možno splnit úkol kladený vědě, že cílem vědy je předvídaní. S názory tohoto druhu se setkáváme u Schlicka, Neuratha a Waltera. Ale řada mladších novopozitivistů vystupuje s názory odlišnými, nechybějí hlasy, že otázka zákonitosti s nimi spojeného předvídaní je problematická. Jak tvrdí Cohen,⁴³ nelze v empirické historiografii dokázat existenci univerzálních zákonů a Popper vystupuje s kredem, že nevěří v možnost historického předvídaní. S tím pak souvisí, že Popper odmítá determinismus. Determinismus je podle něho jakousi rekvizitou vědy. Tzv. přísná věda se tedy nemůže hlásit k důslednému determinismu.

Pokud jde o „zákonitosti“, kloní se řada novopozitivistů k jakémusi kompromisu. Věda nemůže vycházet ze zákonitostí, nýbrž z „pravidelností“. Tím jsou otevřeny brány voluntarismu. Budoucnost, říká Popper, závisí na nás, a my nejsme odkázáni na historickou nutnost.⁴⁴

Logičtí pozitivisté omezují význam „pravidelností“ ještě jinými způsoby. Jen výjimečně se např. u nich setkáváme s tvrzením, že historické zákonitosti zahrnují vývoj, záměrně se vylučuje poznání oněch zákonitostí, jež by se dotýkaly širších historických period a hlavně přechodu z jedné fáze vývoje lidstva do druhé. Nejtypičtější je pro ně mínění Wienerovo, že historické zákonitosti představují statistické deskripce průměrných tendencí.⁴⁵ Nechybí ani charakteristika empirického zákona jako pomocného prostředku a tvrzení, že věda se pohybuje od jednotlivého k jednotlivému přes zákony.

Dostí rozšířené je též mínění, že se v historii uplatňují zákonitosti jiných věd. S tímto postupem souvisí, že novopozitivisté vylučují otázky absolutní pravdy a stojí, podobně jako vlastně již Comte, na stanovisku historického relativismu a perspektivismu. Nakonec jsou tedy hlasatelé potřeb verifikovatelnosti nuceni přiklonit se k názoru, že otázka objektivní poznání je založena na intersubjektivní shodě. Odtud tedy rezignace na objektivitu, jež prý ve společenských vědách není možná.

S perspektivismem souvisí i neopozitivistická teorie modelů a dále teze, že každá generace bude psát dějiny znovu. Tak se nakonec novopozitivisté dostávají k diametrálně odlišnému stanovisku ve srovnání s tím, co tvrdili v počátečním období školy. Úloha historie stejně jako ostatních

---

⁴² Markantní je rozdíl mezi Schlickem (srv. např. *Gesammelte Aufsätze*, s. 36) a Popperem, který determinismus odmítá. (*Open Society and its Enemies*, s. 272.)

⁴³ M. Cohen, *Causation and its Application in History*. V: *Journal of the History of Ideas*, sv. 3, s. 27 n.

⁴⁴ K. R. Popper, *Open Society and its Enemies*, s. 443.

⁴⁵ Ph. Wiener, *On Methodology in the Philosophy of History*. V: *The Journal of Philosophy* 1941, s. 317 n.; L. Mises, *Soziologie und Geschichte*. V: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 1929, s. 299 n.

společenských věd se vyčerpává především kladením a zodpovídáním otázek, přičemž vlastní odpovědi na otázky mohou být různé. S tím souvisí i další zjištění, že poznání historických událostí je určeno především následky, jež z nich vyplývají, neboť důsledky na ně vrhají zcela nové světlo.⁴⁶

Značným stupněm eklekticismu je poznamenán také novopozitivistický poměr k hodnotám. Pozitivismus by vlastně musil otázku vyloučit, neboť — jak uvádí V. Kraft — jsou fakta skutečně bez hodnoty. Ale na druhé straně se historik bez hodnocení neobejde.⁴⁷ Logičtí pozitivisté se v této svízelné otázce nakonec kloní k názoru, že historik musí hodnoty analyzovat, sám se však hodnocení musí vzdát. Tedy obdobné stanovisko, k jakému došel Max Weber. Mimoto hodnoty podle některých novopozitivistů mají sloužit jako prisma, pod kterým je nutno historické události vybírat.

V logickém pozitivismu se v poměru k historii dají nalézt ještě jiné protikladné názory. Jestliže v ranném stadiu školy novopozitivisté zavrhli tzv. kategorii porozumění, tuto základní kategorii německých duchovněd, pak se v pozdějším stadiu tato kategorie u nich opět objeví, a to přinejmenším jako kategorie pomocná anebo jakási kategorie „předpokladu“.⁴⁸ Nakonec pak Popper, který vyšel z novopozitivismu Vídeňského kroužku, podává vlastně sebekritiku metod tohoto směru, Vědu podle něho nelze započít pouhým pozorováním, měřením a induktivním zobecněním, věda se nyní u něho redukuje na konglomerát otázek, problémů a jejich řešení.

V období mezi dvěma válkami a v období poválečném došlo prozatím k nejšíře založenému pokusu o praktickou realizaci pozitivistické historiografie, a to ve francouzské škole Annales. Základním motem této školy bylo překonání krize, do níž se dostala tzv. faktografická historiografie, jejíž metody byly podle výroků některých příslušníků této školy znehodnoceny první světovou válkou a sociální krizí, do níž se společnost dostala.⁴⁹ Mimoto škola Annales od počátku usilovala o nalezení účinnějších metod v boji proti marxismu. S tím souviselo nutné rozšíření báze historie, její oproštění od závislosti na pouhých písemných pramenech. Historie se má tedy zabývat vývojem člověka. S tím souvisí univerzalistický charakter takto pojaté historie. Historikové školy Annales tvrdí, že jim nejde vlastně o historii Evropy, Asie či Islámu, nýbrž o historii

⁴⁶ K. R. Popper, *The open Society and its Enemies*, s. 451.

⁴⁷ V. Kraft, *Die Grundlagen einer wissenschaftlichen Wertlehre*, Wien 1931, s. 190.

⁴⁸ K. R. Popper, *Die Logik der Sozialwissenschaften*. V: *Der Positivismus in der deutschen Soziologie*. Neuwied-Berlin 1969, s. 103–124.

⁴⁹ Názorně např. u F. Braudela, *Position de l'histoire en 1950*. V: *Écrits sur l'histoire*. Paris 1969, s. 15–38. Kritiku školy Annales podává I. C. Kon, *die Geschichtsphilosophie 20. Jahrhunderts II*. Berlin 1967, s. 190 n.; G. Diligenskij, *Les Annales vues de Moscou*. V: *Annales* 1963.

světa, že tedy historie jednotlivých oblastí musí být koncipována z hlediska světové historie.⁵⁰

Za další znak historie se uvádí její komplexnost. Historie se nemá uzavírat před výsledky jiných společenskovědních disciplín a využívá nyní statistiky, geografie, politické ekonomie, lingvistiky a psychologie.⁵¹ Interdisciplinárnost má tedy pomoci zachránit disciplínu, jež podle historiků školy Annales ztrácí v současné době na významu. Z těchto pozic je vedena i ostrá kritika faktografické historiografie, ze jejíhož hlavního reprezentanta historici školy Annales považují Seignoba. Přitom jde kritika faktografické historiografie ruku v ruce s kritikou historiografie politické, která se opírala vždy o prameny psané, zjišťovala jednotlivá fakta a vyhýbala se širším zobecněním. Ježto v pojetí školy Annales je historie především historií člověka zespolečenštěného (*l'homme social*), je v ní možno mnohem více využít sociologických metod. Fakticky se tak stírají rozdíly mezi historií a sociologií a vyslovuje se teze o nutné sociologizaci historie.⁵²

Při vymezení rozdílu mezi historií a sociologií nejsou ovšem historikové školy Annales jednotni. Někteří z nich předpokládají pro historii a sociologii stejný předmět. Jak historie, tak i sociologie zkoumá kolektivní a individuální akce. Rozdíl je však v tom že, sociologie typologizuje, kdežto historie individualizuje.⁵³ Ovšem i historie zkoumá struktury a především pracuje se širšími časovými dimenzemi. Pouze jimi se dají postihnout data, jež musela být tradiční historiografii skryta. V tom je i smysl Braudelovy „*longue durée*“, v níž se projevuje se staletími a jež má umožnit použití statistických metod. Nutno ovšem dodat, že pojem struktury není u Braudela dosti přesně vymezen, strukturami rozumí např. i jednotlivé věci.⁵⁴ Tim je dán také ráz celé historické koncepce: pracovat s historií celistvou, historií, která by zkoumala kolektivní osudy lidstva.

S tím souvisí snaha uplatnit v historii srovnávací metody. Především velké práce Blochovy jsou založeny na této metodě. Srovnávací metodě se přisuzují i kvality noetické. Jen na základě srovnávací metody je možno vypreparovat obecnější znaky a konstruovat modely, jež zpětně k historické látce přikládáme a dokonce se jimi pomáháme tam, kde chceme postihnout skutečnosti přes nedostatek pramenů. Podobně můžeme na základě srovnávací metody rekonstruovat nižší vývojová stadia z vyšších.

⁵⁰ F. Braudel, *La méditerranée*. Sv. 2. 2. vyd. Paris 1966, s. 515; M. Bloch, *Apologie pour l'histoire où métier d'historien*. 5. vyd. Paris 1987, s. 15; R. Mandrou – E. Juillard, *Geographie humaine et histoire sociale*. V: *Annales* 1957, s. 619–627.

⁵¹ O vztahu k jiným disciplínám viz: F. Braudel, *L'histoire et les autres sciences de l'homme*; též, *Unités et diversités des science de l'homme*. V: *Écrits sur l'histoire*, s. 41–122.

⁵² G. Gurvitch, *Continuité et discontinuité en histoire et en sociologie*. V: *Annales* 1957, s. 73–84; F. Braudel, *L'histoire*, s. 97–122.

⁵³ Tamtéž, s. 99 n.

⁵⁴ F. Braudel, *Histoire et sciences. La longue durée*. V: *Annales* 1958, s. 125–159.

Pole srovnávací metody se tak rozšiřuje. Je jí možno použít jak v případech, kdy se jednotlivé útvary vzájemně ovlivňují tak i pro porovnávání útvarů, v nichž jde o časový a prostorový odstup.

Se srovnávací metodou souvisí i důraz na kauzalitu při postřžení jednotlivých jevů a objevuje se též nový poměr k faktům. Skoro ve smyslu empiriokriticizmu tvrdí Lefebvre, že fakta jsou závislá na vědomí. Tím je napadeno i základní schéma, že úkolem historie je ustavit, koordinovat a vysvětlit fakta. Tím se přísné metody vědeckosti, o něž např. usiloval Bloch, nahrazují voluntarismem. Historik si vytváří „fakta“ vlastní projekcí. Tím se však stupňuje i tendence k relativizmu, který je zaměřen výslovně proti marxistickému pojetí dějin. Např. pokud jde o teorii tříd, historikové školy Annales tvrdí, že ekonomické zdůvodnění třídní diferenciace platí až pro společnost kapitalistickou, v předkapitalistických formacích se diferenciace projevuje v jiných kvalitách.

Z našich dosavadních rozborů vyplývají tedy přibližně tyto závěry. Sociologizace historiografie se prosazovala především proti vládnoucí faktografickopolitické historiografii, která se zdála vůdčím pozitivistům-historikům v něčem podstatně zastaralá, něčím, co neodpovídá požadavkům současné buržoazní společnosti. Odtud výtky nevědeckosti, které tradiční historiografii adresoval Buckle, Lamprecht a škola Annales. Na první pohled překvapuje shoda těchto námitek, jimiž má ukázat, že faktograficko-politická historiografie představuje jakýsi model myšlení předindustriálních společností.

Tato vázanost na buržoazní společnost, jež vyšla z buržoazních revolucí, projevuje se v pozitivistické historiografii nejen odporem k revoluci, nýbrž i k historiografii, jež revoluční skutečnost reflektovala. Odtud např. základní odpor k Thierrymu a Guizotovi ve francouzské historiografii, odtud i deformovaný pohled na Micheleta, s nímž se setkáváme u řady historiků Annales. Michelet zde neplatí jako historik Francouzské revoluce, nýbrž především jako historik krásných geografických popisů. Tím je si možno vysvětlit, proč se v ocenění revolucí pozitivisté shodují v mnohém s ideology, kteří stáli na protirevolučních pozicích. Tak se ovšem mohlo stát, že z pozitivistické historiografie jsou opomenuty tak základní kategorie historického dění jako je třída a třídní boj a vcelku je vypuštěna i vlastní sociální dynamika. Pozitivistické dějepisectví se tak již v zárodku musilo zabývat především stabilními epochami, pro něž mohlo zvláště ve své pozdější fázi vytvářet modely, jež umožňují postihnout maximálně jisté jejich pravidelnosti, nikoliv však zákonitosti. Odtud i problematičnost snah použít na historii metod přírodovědných, které měly prokazovat stabilitu a konstantnost a to na úkor revolučních změn. Je tedy zřejmé, že samotná myšlenka zmodernizovat a racionalizovat má v pozitivistické historiografii své meze, které jsou dány rámcem buržoazní ideologie.